

Róma és Wittenberg között ingadozva

Rotterdami Erasmus

A NAGYJÁBÓL 500 ÉS 1500 közötti éveket átfogó középkor végén született két olyan gyermek, aki ma a világtörténelem nagyjai közé számít: *Rotterdami Erasmus* (kb. 1469-1536), a papi nőtlenséget megtörő hollandiai Gouda plébánosának fia, és *Martin Luther* (1483-1546), a szászországi Eisleben bányarésztulajdonosának, Martin Ludernek a fia. Mindketten az ágostonosok rendjébe nyertek felvételt, de Erasmus később elhagyta a rendet a világi papság kedvéért, Luther pedig még később a házasság állapot kedvéért. Mindketten papok és tudós teológusok voltak. Erasmus, az ünnepektől bibliatudós és sokoldalú író, tudósokkal levelezett, és otthon volt több európai uralkodóházban és püspöki palotában. Luther, a szerzetes és teológiaprofesszor inkább kolostori és egyetemi körökben volt járatos. Noha rövid ideig kapcsolatban álltak egymással, de személyesen sosem találkoztak.

Néhány évi kolostori élet után Erasmus vándorlásra indult. Először Angliába ment, ahol mindenekelőtt *John Colet* teológiaprofesszorral és *Thomas More*-ral (Morus Tamás), VIII. Henrik lordkancellárjával állt baráti kapcsolatban. Később hosszabb ideig tartózkodott Löwenben, Párizsban, Bázelen és Freiburg im Breisgauban. Mivel nagyra becsülte az ókori klasszikusokat és az egyházatyákat, ezért „a reneszánsz fejedelmének” számított. Különösen vonzódt az Újszövetség filológiájához, és ebből született meg általa 1516-ban az Újszövetség első görög nyelvű kiadása, a latin fordítás kíséretében. Minden tudományos fáradozása mellett e mélyen vallásos és igénytelen pap számára Jézus Krisztus radikális követése volt a lényeg. Ehhez mint keresztény humanistának az ókori pogány filozófusok írásai is értékes ösztönzést adtak. Ami a műveltséget illeti, számára a személy öntökéletesítése állt előtérben, amint azt mindenekelőtt *A balgaság dicsérete* című, széles körben elterjedt írása állítja szemünk elé keresztény életcélként. Martin Lutherrel folytatott későbbi vitájában – legvilágosabban „A keresztény vitázó könyvecskéjében” – mutatkozott meg, hogy Erasmus keresztény humanizmusát nem szabad összekeverni valamiféle naiv optimizmussal.

A két tudós nyilvános ismertsége és hatékonysága nem képzelhető el a könyvnyomtatás fél évszázaddal korábbi feltalálása nélkül (*Johannes Gutenberg*, Mainz). Erasmus és Luther teológiai íróként versengett egymással. Szűk 70 életéve alatt Erasmus legalább 2000 levelet írt, és mintegy 150 kisebb-nagyobb írást szerzett, amelyek sok kiadást és fordítást értek meg. Összegyűjtött műveinek röviddel halála után Bázelen megjelent kiadása kilenc kötetet tölt meg. Luthernek csak 2009-ben (!) lezárt, ún. Weimari Összkiadása (Weimarer Gesamtausgabe, WG) 127 negyedréte alakú kötetben 80 000 oldalt tölt meg. Mindkét szerző tanulmányainak középpontjában a Biblia állt. Erasmus görögből (a Septuagintából) fordította le németre az Újszövetséget, Luther

pedig Jeromos latin Vulgatájából – mindkettő mindmáig emlékeztet.

Erasmust csak két évtizeddel halála után, 1557-ben helyezték minden írásával a tiltott könyvek IV. Pál pápa által először kiadott listájára („Index”), jóllehet hivatalosan sosem nyilvánították őt az egyház eretnekévé. Még az 1596-is kiadásban is megtalálható néhány műve a katolikusokra vonatkozó tilalmi listán. Az inkvizíciós hatóságnak ez az intézkedése bizonyára hozzájárult ahhoz, hogy a Erasmust a 16. század végén és még sokáig nem vették komolyan mint katolikus teológust.

A KÖZÉPKOR VÉGÉN egyre hangosabban megszólalt a kiáltás „az egyház reformjéért, fejében és tagjaiban egyaránt”, Erasmusban és Lutherben egyformán erős visszhangot keltett. Nem takarékoskodtak a sok pap és szerzetes erkölcsstelen életét, a szentségek külsőséges vételét és a pápa meg a püspökök abszolutisztikus uralkodói stílusát illető éles kritikával. Ennek szolgálatában nem ritkán nyúltak szarkasztikus kifejezőmódhoz.

Johannes Eck ingolstadt-i teológiaprofesszor egy 1519-es levelében tanúsította Erasmus számára: „Mind a tudós Erasmus híve, kivéve néhány szerzetest és egyes hátsó lépcsőházi teológusokat.” Ez bizonyára érvényes a kezdeti években Lutherre is, amíg a felekezeti eszkaláció nem vezetett egyes pártok kialakulásához.

Maga Luther iránt Erasmus sosem érzett mély szimpátiát. Ez könnyen magyarázható, ha tudjuk, hogy igen eltérő karakterek voltak: az egyik oldalon a tartózkodó, mindig megegyezésre törekvő humanista, Erasmus, a másikon a harcos és önfejű teológus, Luther. Lutherrel kapcsolatos személyes beállítottságát találóan fejezte ki Erasmus a mainzi érsekhez, *Albrecht von Brandenburg*hoz 1519. október 19-én írt levelében: „Véleményem szerint a keresztény szellemiség azt ajánlja, hogy a következőképpen kezeljük Luthert: Ha ártatlan, akkor nem szeretném megélni, hogy a gonoszok pártja elnyomja őt; ha tévedésben van, akkor azt szeretném, hogy kigyógyítsák, ne pedig tönkretegyék őt. Ez a magatartás inkább áll összhangban Krisztus példájával, aki a próféták tanúságtétele nyomán nem oltotta ki a füstölő mécsbelet, és nem törte össze a megrepedt nádszálat... Elismerem, hogy a hit felbomlásztásának vádja súlyos, de mégsem szabad mindenből hitbeli kérdést csinálni.”

Erasmus egész életében szilárdan ragaszkodott ehhez az alapállásához. Ez világosan megmutatkozott, amikor 1517-ben, Mindenszentek ünnepének előestéjén Luther végzetes kampányba kezdett a búcsú tanának és gyakorlatának kritikájával. A 95 tétel, amelyet Luther először illetékes előljárójának, *Albrecht von Brandenburg* érseknek küldött el felülvizsgálatra, előbb a szász választófejedelemségben váltotta ki a felháborodás heves viharát, amely azután egész Németországban szétterjedt. Luther konkrétan rendtársa, *Tetzel* búcsúlevelek árusításával kapcsolatos propagandáját tartotta szem előtt.

Erasmus e tekintetben Luther oldalán állt, és Luther tiltakozó téziseit továbbította londoni barátjának, Morus Tamásnak. Másik angliai barátjának, John Colet-nek leplezetlenül megírta: „A római kúriát minden szégyenért elhagyta. Mert mi szégyentelenebb létezik, mint az örök életre szóló búcsúk?”

A mainzi érsek, Albrecht von Brandenburg, akinek Luther megítélésre megküldte tételeit, hallgatásba burkolózott, de rögtön kapcsolatba lépett X. Leó Medici-pápával, hogy vessen gátat a wittenbergi szerzetes lázadásának. A pápai kúria vezető teológusai kezdettől fogva úgy vélték, hogy fenyegetéssel, és végül a kiközösítés tényleges kiszabásával el tudják hallgattatni a lázadó wittenbergi szerzetest. Így azonban rossz sorsfordulat következett be.

Luther, a wittenbergi teológiaprofesszor 1520-ban nyilvánosságra hozta három nagy hitvallási iratát – A német nemzet keresztény nemességéhez; Az egyház babiloni fogságáról; A keresztény ember szabadságáról –, így aztán többé nem lehetett figyelmen kívül hagyni a Luther nevéhez kötődő mozgalom elválását a római egyetemes egyháztól. De a toleranciára intő Rotterdami még mindig úgy vélte, az egyházzakadást meg lehet akadályozni azzal, hogy rámutatott a lényegi hitbeli kijelentések és a lényegtelen hittételek közötti különbségre.

ÚGY TŰNIK, hogy Luther búcsúkra vonatkozó tételének nyilvánosságra hozatala 1517 novemberében nem érintette meg különösebben Erasmust. Csaknem két évvel később, *Bölcs Frigyes* szász választófejedelemhez, Luther egyik védnökéhez írt levelében ezt olvassuk: „Luther teljesen ismeretlen számomra, tehát nem érhet az a gyanú, hogy egy barátomat pártolom. Írásait megvédeni éppoly kevéssé feladatom, mint azokat helyteleníteni, idáig csak helyenként olvastam őket. Életét egészen biztosan méltányolja mindenki, aki ismeri őt.”

Erasmus itt határozottan kifejezi, hogy tanviták esetén számára elsősorban a vádlott keresztény élete számít; ehhez az alaptételéhez egész életében hű maradt: „A kereszténységben a Krisztushoz méltó élet a legjobb. Ahol ez megtalálható, ott nem szabad egykönnyen előhozakodni az eretnokség gyanújával... Aki más eretnokséggel vádol, annak magának Krisztushoz méltóan kell élnie, szeretetet kell tanúsítania a figyelmeztetésben, szelidséget a feddésben, tisztaságot a megítélésben, tartózkodást a bírói ítéletben.”

Ezt a magatartást képviselte Erasmus a Luther-ügyben is. Levelének végén még egyszer hangsúlyozta, hogy még nem talált időt Luther könyveinek elolvasására. Egy héttel később ezt megismételte *Philipp Melancthon*hoz írt levelében (1519. április 22.): „En magam még nem olvastam a könyveit.”

Ezt a kijelentést tartalmazza *Thomas Wolsey* angol bíboroshoz írt, 1519. május 18-i levele is: „Luther teljesen ismeretlen számomra, még nem volt időm, hogy átolvassam a könyveit, néhány oldalt kivéve; nem mint-

ha nem lett volna kedvem hozzá, a tudományos munka miatt hiányzott az időm; ahogyan hallom, bizonyos emberek mégis azt beszélnek, hogy én támogattam Luthert.”

Erasmus először 1519. május 30-án, Löwenből írva fordult levélben Lutherhez, hogy köszönetet mondjon neki leveléért, feltehetően az elsőért. Ebben először is tiltakozott ama közkeletű vélemény ellen, hogy neki magának része van Luther írásaiban: „Még mindig nem lehet kiirtani azt a hamis gyanút, hogy egyesek úgy vélik, írásaid az én segítségével íródtak, és én vagyok a zászlóvivője ennek a pártnak, ahogyan mondják.” Ezt a gyanúsítást ismét határozottan visszautasította: „Megerősítettem, hogy Te teljesen ismeretlen vagy számomra, és még nem olvastam a könyveidet; következésképpen semmit sem helyteleníték, és semmit sem helyeslelek.”

Albrecht mainzi érsekhez 1519. október 19-én írt, többoldalas levelében Erasmus megerősítette, hogy semmi köze nem volt sem Reuchlin, sem Luther ügyéhez. Ennek ellenére félreérthetetlenül kijelentette: „Sajnálom, hogy Luther írásait kiadták, és amikor először bukkantak föl némely írásai, erőm szerint síkraszálltam azért a nézetért, hogy ne adják ki őket, főként azért, mivel attól féltem, hogy nyugtalanságot keltenek.”

ERASMUS MINDEN TEOLÓGIAI konfliktus elkerülését szerette volna látni. Ennek megfelelően próbált mérséklően hatni a vitára mindig kész Lutherre. Ő maga sem Luther vádlójának, sem védőjének, de vádlottjának sem akart tűnni.

A tudományos munkásságot folytató Erasmus sok tudóssal állt kapcsolatban. Közéjük tartozott a nürnbergi patrícus és humanista, *Willibald Pirckheimer* is. Amikor már több éve húzódott a Luther tanai körüli vita, 1522. március 30-i levelében Erasmus tudatta vele, hogy távol tartotta magát a Luther-ügytől, de buzgón inti őt, hogy „másképp írjon, ha el akar érni valamit”.

1522. július 22-i, *Jodokus Laurenshez*, V. Károly államtanácsának tagjához írt levelében a Bazelben lakó Erasmus megvallotta: „A lutheránusokat semmi sem nyomasztotta jobban, mint az, hogy könyveim révén nyilvánosan kijelentettem: a római pápa oldalán állok, és helytelenítem a Luther-ügyet.”

Erasmus nagyon sajnálta, hogy elveszítette sok német tudós barátságát, és maga ellen fordított minden lutheránust, akik most nagyon mérges írásokkal vonulnak föl ellene.

De az, hogy Erasmus hitet tett a római katolikus egyház mellett, nem akadályozta meg abban, hogy megfogalmazza *Julius Exclusus* (A kizárt Gyula) c. gyűnyiratát, amelyben a Mennysország zárt kapuja elé állította a harcias II. Gyula pápát, és ezzel kinyilvánította, hogy ki van zárva az örök üdvösségből.

Georg szász hercegnek, Luther egyik nyílt ellenfelének írt, 1522. szeptember 3-i terjedelmes levelében Erasmus megvallotta, hogy csodálja Luthert, de egyúttal

bírálta azt, ami Luther eljárásában nem tetszett neki: „Nem tagadható, hogy Luther a legjobb dologba fogott bele, és az egész világ legélénkebb tetszésétől kísérve elkezdett sikraszállni Krisztus mellett. Bárcsak komolyabban és nyugodtabban, mérsékeltebb kedélyállapottal és nyelvezettel intézte volna ezt az oly fontos ügyet... és jó elgondolását bárcsak ne puszkázta volna el elviselhetetlen rosszaságokkal. Ám bizonyos lutheránusok itt súlyosabban vétkeznek, mint Luther maga.”

Erasmus és Luther csak kevés levelet váltott egymással. 1524. május 8-án Erasmus nyíltan megírta állandó ellenfelének: „Ezidáig semmit sem írtam Ellened, noha a fejedelmek élénk egyetértésével megtehettem volna, ha nem láttam volna, hogy ez nem történhetett volna meg kár nélkül az evangéliumra nézve. Csak azokat utasítottam vissza, akik megpróbálták minden fejedelemnek bebeszélni, hogy szövetségben állok Veled, és tökéletesen azonosak a nézeteink, s a Te tanításod rejlik a könyveimben. Ezt a véleményt még most sem igen lehet kiirtani. Az, hogy Te ellenem írsz, nem nagyon érdekel... Egy ellened író Erasmus talán többet használ az evangéliumnak, mint bizonyos fajankók, akik Téged támogatva írnak.”

ERASMUS NEM FÁRADT BELE ABBA, hogy élete végéig hangsúlyozza: nem akar harci közösséget fenntartani Lutherrel. Viszont nyomatékosan hangsúlyozta összetartozását a katolikus egyházzal. Így tett még egyszer 1530 novemberének végén – hat évvel halála előtt – *Lorenzo Campeggio* pápai legátusnak írt levelében: „Nem gyűjtöttem tanítványokat, nem csatlakoztam semmilyen szektához, és idős, beteg férfiként inkább akartam oly sok gyűlölködést és veszélyt elviselni, mint csak egy ujjnyira is eltávolodni az igazhitűek közösségétől.”

Még világosabban fogalmazott más alkalommal: „Hangadó személyiség lehettem volna Luther egyházában, de inkább akartam magamra vonni jó emberek gyűlöletét, mint hogy elszakadjak az egyház közösségétől.”

Alapvető jelentőségű vitába keveredett Erasmus Lutherrel azzal kapcsolatban, hogy milyen döntési szabadsága van az embernek a hétköznapi életben. Luthernek a szabad akaratról szóló traktátusának (1524. szeptember) döntő kérdése így hangzik: Eljuthat-e az ember saját erejéből az üdvösségre? Luther kategorikus válasza: Az ember semmire sem képes saját erejéből, mindent Isten visz végbe. Ezáltal Isten teljesen az isteni kegyelemre utalja az embert. Ha azonban ez így van, kérdezte Erasmus joggal, akkor mi értelme van még „Isten igazságosságáról” és „Isten irgalmasságáról” beszélni. Erasmus itt elért arra a pontra, ahol felhagyott addigi tartózkodásával, és a szabad akaratról írt, lángoló ellenirattal lépett föl, hogy megvédje az egyház hagyományos tanítását. A véleménykülönbség ebben a döntő kérdésben elkeseredett ellenségekkel tette Erasmust és Luthert.

A HUMANISTA ÉS KERESZTÉNY Erasmus számára a szeretet primátusa a vallás lényegéhez tartozott. Az ő szemében a legnagyobb rosszat avagy a főbűnt a háború jelentette. Ezért adta ki 1517-ben – még mielőtt Luther

fellépett a búcsúkkal kapcsolatos tételeivel – *Querela pacis* (A béke panasza) c. szenvedélyes vádiratát. Ebben a béke megszemélyesítőjeként fellépő PAX békeistennő totálisan elítéli a háborút. A humanista Erasmus kijelenti, hogy az ókor értékei és a kereszténység értékei alapján véve összhangban vannak. Békeszózata elsőként az ember értelmére irányul. Ezt követi a keresztény európai társadalmon gyakorolt csípős kritikája, elsősorban a fejedelmeket véve célba, de a papokat, szerzeteseket és püspököket sem kímélve, akik minden mások voltak, csak radikális pacifisták nem: „Ami végül mindent egybevetve a legabszurdabb, hogy mindkét táborban, minden háborús front fölött a kereszt jele világít, mindkét oldalon istentiszteleteket tartanak. Micsoda szörnyőség ez! A kereszt a kereszttel harcol, a háborúban Krisztust viszik harcba Krisztus ellen!” A radikális pacifista Erasmus számára ebből fakadt a megsemmisítő ítélet: „Távolítsd el a békét, és vége a keresztény élet egész közösségének!”

A béke azonban nem csupán az emberek békés együttélésének jelszavaként szolgált Erasmus számára. Szerinte a békére való készség kellene hogy előfeltétele legyen a hit dolgaiban elérendő megegyezésnek és egyetértésnek. Valakit eretneknek vagy pláne hitetlennek minősíteni, amint ez a hitkérdések konfliktusaiban évszázadok óta szokásos volt, és kiemelten hozzátartozott az egyházi inkvizíció tevékenységéhez – ez a mindig toleranciára törekvő Erasmusnak nem jutott eszébe: „Buzgalmukban némelyek azt kiáltják: Eretnekség! Eretnekség! Tűzbe vele! Tűzbe vele! ... Egyesek nem tűnnek semmiféle újítást, mások semmit nem hagynak fennmaradni. Eredményként olyan vihar kerekedett, amelyet most már szinte nem lehet legyőzni.”

EGY ÉVVEL HALÁLA ELŐTT, 1535. február 23-án Erasmus hosszú írással fordult III. Pál pápához, akit csak az előző évben választottak meg. Arra vonatkozó elképzelését tárta elő, hogy a felekezetek közötti, egyre rosszabb formákat öltő hitbeli konfliktust miképpen lehetne egy ökumenikus zsinat révén megóvni attól, hogy végleges egyházszakadás legyen belőle. Itt ismét megmutatkozott a teológus Erasmus toleráns lelkülete, amellyel mindig az egyház egységének megőrzésére törekedett. Azt írta: „Ahogyan az istentiszteleti formák sokfélesége nem bontja meg az egyházak egyetértését, ugyanúgy léteznek olyan vélemények is, amelyekben szabad egymástól eltérni, anélkül hogy megsértenénk a kereszténység békéjét.” Szavaiban egy önmagával is becsületesen küzdő keresztény ember türelmes és békülékeny magatartása mutatkozott meg.

NEM KÖNNYŰ ÖSSZEGERZNI Erasmus életét és működését a Lutherhez fűződő viszonyát illetően, mivel mindkettőjüket rokon és ellentmondásos vonások egyaránt jellemezték. A reformátort erős harci szellem éltette, a humanista viszont mindig visszafogottságra törekedett. A radikális keresztény Erasmus számára a szabadság volt és maradt a magas eszmény.

Georg Denzler

Forrás: Kirche In, 2017/8 és 9 (csekély rövidítéssel)